

КУЦЬ О. І., директор Департаменту продовольства
Міністерство аграрної політики та продовольства України

КУЦЬ Т.В., канд. екон. наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

У статті здійснюється оцінка сучасного стану підприємств харчової промисловості. Розглянуто особливості функціонування українських підприємств харчової промисловості в умовах посилення глобалізаційних процесів у світовій економіці. Особлива увага приділяється контролю якості продуктів харчування в умовах членства в СОТ у відповідності до загальноприйнятих країнами-членами цієї організації стандартів якості. Автором розглянуто особливості функціонування в Україні системи контролю якості продуктів харчування, зокрема продукції тваринництва. Проаналізовано існуючу в Україні систему ветеринарного контролю як на рівні держави, так і на рівні конкретного підприємства-виробника продукції. Запропоновані заходи з відновлення функціонування підприємств харчової промисловості.

Ключові слова: підприємство, харчова промисловість, експорт, біопаливо.

Постановка проблеми. Харчова промисловість – одна з найважливіших складових промислового сектору економіки будь-якої країни. Залежно від ступеня відносної незалежності харчової промисловості можна говорити про потенційну безпеку держави, оскільки саме від розподілу харчових виробництв у країні, від наявності на території країни самостійних ресурсних баз, що забезпечують функціонування харчової промисловості, залежить можливість автономного виживання країни в критичних макроекономічних умовах, або в умовах виникнення форс-мажорних ситуацій.

Харчова промисловість виступає найважливішою ланкою продовольчого комплексу держави, що відіграє провідну роль у вирішенні питання забезпечення населення продуктами харчування в асортименті та обсягах, достатніх для формування збалансованого раціону.

Використовуючи сировину рослинного і тваринного походження, харчова промисловість більше за інші виробництва пов'язана із сільським господарством. Звідси своєрідність розміщення її підприємств, у ряді випадків їх особливий характер роботи (сезонність виробництва та ін.), а також особлива залежність і, у свою чергу, вплив на розвиток інших галузей агропромислового комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням та дослідженням проблем розвитку харчової промисловості України займалися такі науковці: Макаренко І.О., Сичевський М.П., Крисанов Д., Лемішко О.О., Денисенко М.П., Шевчук І.П., Ганич Я.В., Павленко Л.Н. та ін. У дослідженнях учених аналізувалися різні аспекти становлення харчової промисловості, її підгалузей, а також пропонувалися теоретичні і практичні рекомендації щодо піднесення рівня господарювання у цій провідній галузі господарського комплексу країни.

Мета і завдання дослідження – здійснити оцінку сучасного стану функціонування підприємств харчової промисловості та запропонувати заходи із підвищення їх ефективності функціонування.

Матеріал і методика досліджень. У процесі дослідження використано методи: статистико-економічний – для опрацювання масиву статистичних та емпіричних даних; монографічний – для детального вивчення окремих елементів досліджуваного явища на прикладі конкретних об'єктів; графічний – для наочної ілюстрації досліджуваних явищ, процесів і закономірностей. В Україні промислове виробництво харчових продуктів здійснюють понад 22 тисячі підприємств, на яких працює більше мільйона чоловік.

Результати досліджень та їх обговорення До складу харчової промисловості України входять: харчосмакова, м'ясна, молочна, рибна промисловість. Самостійну групу галузей становить борошномельно-круп'яна та комбікормова промисловість. Харчосмакова промисловість об'єднує групу спеціалізованих підгалузей з виробництва продовольчих товарів переважно із сировини рослинного походження – цукрова, олійно-жирова, хлібопекарна, виноробна, спиртова, лікєро-горілчана, пивобезалкогольна, кондитерська, макаронна, плодоовочева, дріжджова, крохмалепатокова, соляна, парфумерно-косметична, тютюнова, чайна, харчоконцентратна підгалузі та деякі інші виробництва [1].

Харчова та переробна промисловість значною мірою визначає розвиток економіки України, складаючи 5% у структурі валового внутрішнього продукту. Вона міцно утримує провідне місце в структурі промислового виробництва країни – за обсягом реалізованої промислової продукції

галузь займає друге місце після металургійного виробництва з часткою майже 17% в загальному обсязі промисловості України.

Харчова індустрія робить вагомий внесок у формування бюджету країни. Так, в обсязі надходжень до Зведеного бюджету від підприємств агропромислового комплексу частка харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів складає більше 87%.

У харчовій промисловості України створені сприятливі умови для іноземних інвестицій. На розвиток галузі залучено понад 3 млрд доларів США, або більше 17% від обсягу прямих іноземних інвестицій у промисловість країни та майже 6% загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України.

З 2000 до 2007 рр. харчова промисловість демонструвала високі темпи приросту виробництва. За ці роки обсяги виробництва галузі зросли в 2,3 рази. В 2008, 2009 роках було відмічено незначне падіння обсягів промислової продукції, проте, починаючи з 2010 року галузь стабільно нарощує обсяги промислової продукції – в 2011 році виробництво зросло на 2,9%, в 2012 році – на 1%, за два місяці 2013 року – на 6,3%.

Тенденція зростання обсягів промислового виробництва забезпечується у більшості галузей харчової та переробної промисловості. Так, за підсумками 2012 року найбільше зростання обсягів промислової продукції у виробництві олії та тваринних жирів – на 14%, переробленні та консервуванні овочів та фруктів – на 10,5%, виробництві молочних продуктів та морозива – на 3,2%, виробництві какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів – на 3, виробництві борошномельно-круп'яної промисловості – на 2,6, виробництві м'яса та м'ясних продуктів – на 2,5, виробництві дистильованих алкогольних напоїв – на 2,3% та інших.

Забезпечується стабільна цінова ситуація на продукти харчування. Індекс споживчих цін на продукти харчування (грудень до грудня попереднього року) в 2011 році становив 101,7%, а в 2012 році індекс споживчих цін склав вже 97,7%.

Зростають обсяги експорту продукції харчової і переробної промисловості. Зокрема, в 2011 році – від 23% (на 1,4 млрд дол. США) до 7,44 млрд дол. США, що становить 56,4 % від експорту продукції АПК. За 2012 рік експорт продукції харчової і переробної промисловості зріс на 18,3%, або від 1,4 до 8,8 млрд дол. США.

Для стимулювання розвитку галузей харчової та переробної промисловості здійснюється ряд заходів. Зокрема, звільняються від сплати ПДВ та мита під час ввезення на митну територію України енергозберігаюче обладнання і матеріали, устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії, засоби вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів [2].

Підприємствам хлібопекарської, цукрової, борошномельно-круп'яної, комбікормової, консервованої, м'ясної, молочної та олійно-жирової галузей надається державна фінансова підтримка через застосування механізму здешевлення кредитів. Підприємствам харчової промисловості надано майже 35 млрд грн кредитів, або 29% кредитів у переробну промисловість в цілому. Серед цукрових заводів в 2011 році обсяг кредитів, які фактично отримали компенсацію, склав 556 млн грн, а обсяг компенсаційних коштів – 11 млн грн. Хлібопекарські підприємства отримали компенсацію на 428 млн грн кредитів, обсяг компенсаційних коштів склав 19 млн грн.

Для розвитку виробництва вітчизняних продуктів дитячого харчування передбачено звільнення виробників від оподаткування прибутку підприємств, звільнення від ПДВ операцій із продажу продуктів дитячого харчування та виплата дотацій виробникам екологічно чистого молока, завдяки чому обсяги виробництва продуктів дитячого харчування у 2012 році зросли у порівнянні до 2011 року майже на 22%.

З метою стимулювання розвитку спиртової галузі, зокрема в частині виробництва біоетанолу на потужностях спиртових підприємств, який оподатковується акцизним податком за нульовою ставкою, виробники біоетанолу до 1 січня 2020 року звільняються від оподаткування прибутку, отриманого від його продажу. Також до 1 січня 2019 року звільняються від сплати податку на додану вартість операції з імпорту техніки, обладнання, устаткування, що використовуються для реконструкції існуючих і будівництва нових підприємств з виробництва біопалива.

Другий рік поспіль обсяги виробництва цукру перевищують потребу внутрішнього ринку і створюють достатній експортний потенціал. Тому основними напрямками розвитку бурякоцукрової галузі є пошук нових ринків збуту та впровадження новітніх технологій для виробництва біопалива на цукрових заводах [3].

Одним зі шляхів підвищення конкурентоспроможності харчової продукції є зменшення енергоємності її виробництва, що може бути досягнуто за рахунок заміни обладнання на більш енергоефективне та переробки відходів на біогаз (добрива, корми).

Для забезпечення покращення якості харчової продукції, що також є вагомим засобом підвищення її конкурентоспроможності, розробляються та запроваджуються технічні регламенти, здійснюється запровадження систем НАССР або аналогічних систем забезпечення безпеки у виробництві харчових продуктів [4].

Підвищення конкурентоспроможності харчової продукції через зниження витрат на її перевезення здійснюється за рахунок забезпечення вагонами своєчасно і в повному обсязі, зменшення тарифів на перевезення, розбудови логістичної інфраструктури.

Основними способами вирішення проблемних питань розвитку харчової та переробної промисловості України є збільшення ємності внутрішнього ринку (за рахунок зростання доходів населення, розвитку виробництва нових видів продукції, імпортозаміщення), пошук нових ринків збуту (особливо стосується цукру, кондитерських виробів, молочної та м'ясної продукції, спирту, біоетанолу), удосконалення державного регулювання та впровадження системи НАССР або аналогічних систем контролю безпечності харчової продукції.

З метою забезпечення прискорення розвитку пріоритетних галузей національної економіки, сприяння позитивним структурним зрушенням в економіці, диверсифікації та зниженню енергоємності виробництва, постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2013 р. № 187 затверджено Державну програму активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки:

- у рамках реалізації Програми передбачено заходи щодо розвитку харчової та переробної промисловості, підтримки національного товаровиробника, організації запровадження на підприємствах харчової промисловості систем аналізу ризиків та контролю (регулювання) у критичних точках;

- введення в дію гармонізованих з міжнародними вимогами технічних регламентів та стандартів на продукти переробки тваринництва;

- будівництво, реконструкція та модернізація промислових хлібопекарських підприємств із впровадженням енергозберігаючого обладнання і технологій;

- підвищення потужностей олійно-екстракційних підприємств;

- створення умов для виробництва продуктів дитячого харчування, в тому числі молочних, м'ясних, рибних та плодово-ягідних продуктів стимулюванням формування спеціальних сировинних зон та розвитком виробництва безпечних та високоякісних продуктів дитячого харчування;

- організація виробництва біоетанолу на потужностях спиртових та цукрових заводів.

З метою формування ефективного і конкурентоспроможного виробництва продуктів харчування, нарощування експорту готових харчових продуктів та оптимального використання для розвитку продовольчого комплексу наявного природно-ресурсного потенціалу, розроблено Концепцію розвитку основних галузей харчової та переробної промисловості.

Концепція визначає основні засади стратегічного розвитку продовольчого ринку, гарантування продовольчої безпеки держави, формування потужного експортного потенціалу, підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємств галузі, впровадження інтенсивних ресурсозберігаючих технологій.

В умовах глобалізації ринків і загострення конкуренції все більше уваги в реалізації основних засад державної аграрної політики приділяється питанням якості й безпечності агропродовольчої продукції. Успішне вирішення цього питання пов'язане із формуванням національної системи технічного регулювання в сфері продовольства, яке повинне відповідати вимогам, що висуваються до нього міжнародними та європейськими стандартами. Створення та розбудова інфраструктури якості включає такі основні напрямки: стандартизація, метрологія, оцінювання відповідності, акредитація, ринковий нагляд [5].

Відповідно до законів України "Про безпечність та якість харчових продуктів" та "Про ветеринарну медицину" лабораторні вимірювання, випробування та дослідження харчових продуктів з метою оцінки їх безпечності та якості здійснюються лабораторіями, що підлягають акредитації Національним агентством з акредитації України або органом з акредитації іноземної держави на відповідність вимогам міжнародного стандарту ISO/IEC 17025.

Держветфітослужба має в своєму складі мережу державних лабораторій ветеринарної медицини, які на належному рівні здійснюють періодичний контроль показників безпечності та якості в сировині, продуктах тваринного походження та комбікормах як національного виробництва, так і тих, що імпортуються.

На сьогодні 26 державних лабораторій ветеринарної медицини акредитовані в Національному агентстві з акредитації України на відповідність вимогам міжнародного стандарту ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 "Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій". Для оптимізації кількості акредитованих лабораторій, що здійснюють періодичний контроль показників безпечності в харчових продуктах тваринного походження та комбікормах, необхідно завершити акредитацію всіх державних лабораторій ветеринарної медицини.

Крім того, на сьогодні шість обласних (регіональних) державних лабораторій ветеринарної медицини акредитовані у визнаній на міжнародному рівні Німецькій системі акредитації DAkkS (правонаступник DAP) згідно з міжнародним стандартом DIN ISO/IEC 17025:2005.

Активізовано роботу з впровадження систем управління якістю та безпечністю комбікормів та харчових продуктів якістю HACCP та ISO 9001. Так, станом на 01.01.2011 р. запроваджено системи управління якістю більше ніж у 102 підприємствах харчової галузі. Проводяться підготовчі заходи щодо впровадження таких систем на всіх етапах виробництва.

Станом на 01.01.2011 р. в Україні налічується 3843 підконтрольних потужностей, на яких уведено посади уповноважених (офіційних) лікарів ветеринарної медицини, у тому числі на м'ясопереробних – 1330, молокопереробних – 245, рибопереробних – 374, інших – 1894. На решті підприємств контроль здійснюють закріплені спеціалісти державних установ ветмедицини, а це 7453 суб'єктів господарювання.

На сьогодні в Україні функціонує близько 1556 державних лабораторій ветеринарної медицини щодо контролю харчових продуктів та сировини, які створені на базі територіальних органів Держветфітослужби, з них 1231 державна лабораторія ветеринарно-санітарної експертизи діє на агропродовольчих ринках.

Головний фактор зростання галузі – збільшення доходів населення, адже більша частина продукції споживається домогосподарствами.

Не можна не враховувати того, що близько однієї шостої частини продукції харчової промисловості йде на експорт. На зростання експорту може позитивно вплинути приєднання України до СОТ, однак це призведе і до збільшення імпорту, що загрожує вітчизняним виробникам.

Якщо говорити про основні ризики, то галузь сильно залежить від цін на сировину, що поставляється сільським господарством, а значить, вона побічно схильна до кліматичних ризиків. Крім того, ціни на багато видів сільськогосподарської продукції будуть неухильно зростати.

Висновки. Сучасна ситуація в галузі харчової промисловості характеризується значною конкуренцією і відносно невисокими темпами зростання споживчих цін. Більшість харчових підприємств змушені нині шукати внутрішні резерви підвищення ефективності своєї діяльності і гнучко реагувати на зміну зовнішнього середовища. У цілому ринковий механізм управління підприємством харчової промисловості можна визначити як системну реалізацію ринкових інструментів його функціонування. Такий механізм характеризується підвищеною інтенсивністю застосування фінансових методів на підприємстві, які переміщують увагу на короткострокові проблеми і вимагають проведення жорстких фінансових заходів.

Вважаємо, що на підприємствах харчової промисловості в умовах фінансової кризи необхідна диверсифікація виробництва, спрямована або орієнтована на виробництво продукції, попит на яку є нееластичним або слабоеластичним у зв'язку з необхідністю товару, що буде сприяти безперервному надходженню «живих грошей» у певний сектор. Використовуючи цю перевагу, підприємства галузі повинні:

- посилити сировинну складову, що сприятиме підтримці аграрного сектору та інших суміжних виробництв (наприклад, виробництво тари та упаковки);
- вдосконалювати матеріально-технічну базу;
- підвищити кваліфікацію кадрів.

Таким чином, підприємствам харчової промисловості слід використовувати всі можливі економічні важелі для технічного переозброєння, зокрема фінансовий лізинг, що в кінцевому рахунку призведе до виробництва кінцевої продукції з найменшими витратами праці. У свою чергу, така обставина буде сприяти підвищенню рівня конкурентоспроможності стосовно аналогічних товарів, що імпортуються в регіон.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Крисанов Д. Інноваційний фактор розвитку харчової промисловості України / Д. Крисанов // Економіка України. – 2007. – №4. – С.71-82.
2. Макаренко І. О. Сучасні механізми стабілізації діяльності підприємств харчової промисловості / І. О. Макаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 2 (56). – С. 93-100.
3. Купчак П. М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів : монографія / За ред. Л. В. Дейнеко. – К. : Рада з вивч. прод. сил України НАН України, 2009. – 152 с.
4. Якимчук Т. В. Стан і перспективи розвитку підприємств харчової промисловості України / Т. В. Якимчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4(106). – С. 162–168.
5. Серегин С.Н. Переход к новой модели экономического роста – ключ к успеху работы пищевой промышленности в условиях ТС и ВТО / С.Н. Серегин, О.Н. Каширина // Пищевая промышленность. – 2012. – № 5. – С. 8–16.

Современное состояние и проблемы развития предприятий пищевой промышленности Украины

А.И. Куць, Т.В. Куць

В статье проводится оценка современного состояния предприятий пищевой промышленности. Рассмотрены особенности функционирования украинских предприятий пищевой промышленности в условиях усиления глобализационных процессов в мировой экономике. Особое внимание уделяется контролю качества продуктов питания в условиях членства в ВТО в соответствии с общепринятыми странами-членами этой организации стандартами качества. Авторами рассмотрены особенности функционирования в Украине системы контроля качества продуктов питания, в частности продукции животноводства. Проанализирована существующая в Украине система ветеринарного контроля как на уровне государства, так и на уровне конкретного предприятия-изготовителя продукции. Предложены меры по восстановлению функционирования предприятий пищевой промышленности.

Ключевые слова: предприятие, пищевая промышленность, экспорт, биотопливо.

Current status and problems of companies food Ukraine

O. Kuts, T. Kuts

This article assesses the current state of development of the food industry. Peculiarities of functioning of Ukrainian enterprises of the food industry in terms of increased globalization processes in the world economy. Particular attention is paid to quality control of food products under WTO in accordance with generally accepted by Member States of the Organization standards. The author discusses the features of functioning in Ukraine of quality control of food, including animal products. The existing system in Ukraine for veterinary checks at the level of the state, including at the level of the manufacturer of a particular product. Proposed measures to restore the functioning of the food industry.

Key words: business, food processing, export biofuels.